

เพลงโคราช : การถ่ายทอดและองค์ความรู้*

Khorat Folksong: Transfer and Knowledge

บุญส่ง สร้อยสิงห์**
ปริญญา เรืองทิพย์***
ประวิทย์ ทองไชย****

บทคัดย่อ

บทความนี้ จึงต้องการนำเสนอมุมมองของผู้เขียนที่เกิดจากศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อประกอบการทำวิจัยเรื่อง เพลงโคราช : การอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไทยสู่สากล เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในองค์ความรู้และการถ่ายทอดองค์ความรู้ของเพลงโคราช มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไทย ใช้แนวทางเดียวกันกับหลักเกณฑ์การขึ้นทะเบียนมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งประกอบด้วย 1) การศึกษาวัฒนธรรมและความคงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 2) การถ่ายทอดองค์ความรู้ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม 3) การศึกษาองค์ความรู้ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม และ 4) การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ตามหลักเกณฑ์ดังกล่าวสิ่งที่สะท้อนความเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมได้เด่นชัดและทำให้มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอยู่คู่ในสังคมได้อย่างยาวนาน

ผลการศึกษา พบว่า การแสดงเพลงโคราช เป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมไทยที่สะท้อนอัตลักษณ์และสังคมของจังหวัดนครราชสีมา อัตลักษณ์เฉพาะที่เด่นชัด คือการใช้ภาษาโคราช และการแสดงที่ไม่มีดนตรีประกอบ สังคมที่ประกอบด้วยผู้คนจากหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ เสียงเหนือโคราช เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นสำเนียงกึ่งภาคกลาง กึ่งอีสาน กึ่งอีสานใต้ จึงเรียกว่า “สำเนียงโคราช” การถ่ายทอดองค์ความรู้ของการแสดงเพลงโคราชจากอดีตสู่ปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดจากบิดามารดาสู่บุคคลในครอบครัว หรือการถ่ายทอดจากครูสู่ลูกศิษย์ ถือว่าเป็นการอนุรักษ์มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง

คำสำคัญ: เพลงโคราช/ การถ่ายทอด/ องค์ความรู้เพลงโคราช/ มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

Abstract

This article therefore wants to present the views of the author caused by research from related research to conduct research “Khorat folksong: Conservation of Thai intangible culture heritage into the culture world” to disseminate knowledge and understanding of transferring knowledge of Khorat performance Thai intangible cultural heritage. Conservation of Thai intangible cultural heritage: Khorat folksong in the way of according to the intangible cultural heritage list of

*คุณภีนิพนธ์ปรัชญาคุณฐิ์บัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางวิทยาการปัญญา วิทยาลัยวิทยาการวิจัยและวิทยาการปัญญา มหาวิทยาลัยบูรพา

**นิสิตหลักสูตรปรัชญาคุณฐิ์บัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางวิทยาการปัญญา มหาวิทยาลัยบูรพา

***อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ดร. สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางวิทยาการปัญญา มหาวิทยาลัยบูรพา

****อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ดร. สาขาวิชาการวิจัยและสถิติทางวิทยาการปัญญา มหาวิทยาลัยบูรพา

persistence of intangible cultural heritage 2) Transferring knowledge of cultural heritage 3) The study educational organization United Nations Science and Culture. Consist of 1) The study of culture and of knowledge of cultural heritage and 4) Community life education of intangible cultural heritage. According to the said criteria that clearly reflect the intangible cultural heritage and make the intangible cultural heritage in the society a long time Is the knowledge and transmission of intangible cultural heritage.

The results of the study were as follows: Khorat folksong is a Thai intangible cultural heritage that reflects the identity and society of Nakhon Ratchasima. The unique identity that is clear to use Khorat language and no background music. A society that consists of people living in various ethnic groups. They were reflecting the language spoken, Accent Khorat voice. The unique therefore called the Khorat accent. Transferring knowledge of Khorat folkling or Khorat performances from past to present. Whether it is transmitted from parents to family members or transferring from teachers to students. Considered as a conservation of cultural heritage is something that reflects that society.

Keywords: Khorat folksong/ Transfer/ Knowledge of Khorat folksong/ Thai intangible culture heritage

บทนำ

เพลงโคราช เป็นเพลงร้องพื้นบ้านสะท้อนความเป็นตัวตนของชาวไทยโคราชตั้งแต่คำเรียกขานที่บ่งบอกถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นของคนตรีและความเป็นชาติพันธุ์การใช้ภาษาด้วยสำเนียงภาษาไทยถิ่นโคราชในการร้องหรือ “ว่า” เพลงความรู้พื้นบ้านกระบวนการความรู้และความหมาย ที่ปรากฏในเนื้อร้องหรือแม้กระทั่งรูปแบบเนื้อหาของการเล่นเพลงการแต่งกายการรำรำล้วนเป็นอัตลักษณ์ที่แสดงถึงสังคมวัฒนธรรมของชาวไทยโคราชอย่างชัดเจน (เพชรสุวรรณภักษ์, 2553) ความเป็นมาของเพลงโคราชนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด มีเพียงตำนานเพลงโคราชและความเชื่อที่เล่าขานสืบต่อกันมานักวิชาการทางคติชาวบ้าน (Folklorist) และนักดนตรีวิทยา (Musicologist) บางท่านแสดงทัศนะว่า เพลงโคราชเป็นเพลงพื้นบ้านที่ได้รับอิทธิพลจากเพลงพื้นบ้านภาคกลางบ้าง ก็ถือเป็นเพลงพื้นบ้านภาคกลางชนิดหนึ่งดัดแปลงมาจาก “เพลงทรงเครื่อง” บ้างพบหลักฐานว่าเป็นเพลงครูของ “เพลงฉ่อย” เพราะมีรูปแบบเนื้อหาและขั้นตอนการร้องเล่นเพลงหลายประการที่คล้ายคลึงสัมพันธ์กันอีกทั้งปรากฏเนื้อร้องที่เชิดชูเพลงโคราชว่าเป็นเพลงครู (อเนก นาวิกมูล, 2552) นอกจากนี้ยังพบว่ารูปแบบของการเล่นเพลงโคราชหลายประการคล้ายคลึงกับการร้องเล่น “หมอลำ” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมดนตรีของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาวหรือการร้องเล่น “ปี่เรเร่” เพลงร้องพื้นบ้านของชาวญ้อกูร์ หรือ “เจเรียง” ซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านของชาวเขมร อย่างไรก็ตาม หอมเพลงโคราชและผู้รู้ในท้องถิ่นต่างเชื่อกันว่าเพลงโคราชเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวไทยโคราช เกิดขึ้นในบริบทของสังคมโคราชจากคำพูดของคนในสังคมพัฒนาเป็น “คำคู่” (Duplet) ที่ใช้ทักทาย ลงปัญญาถาม - ตอบความรู้เพื่อแก้ปัญหาในวิถีชีวิตประจำวันโดยเฉพาะการเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ซึ่งต่อมาได้ถูกเรียงร้อยเป็นบทร้อยกรอง (Verse) ในรูปแบบ คำกลอนสั้น ๆ ที่เรียกว่า “เพลงก้อม” หรือ “เพลงคู่สอง” และพัฒนาต่อเนื่องเรื่อยมาจนกระทั่งเป็นรูปแบบ “เพลงคู่” ได้แก่ “เพลงคู่หก” “เพลงคู่แปด” หรือเพลงโคราชปัจจุบันเพลงโคราช ได้รับการขึ้นทะเบียน มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงวัฒนธรรม เมื่อปี พ.ศ. 2552 เพลงโคราชแบบดั้งเดิมนั้นนับได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสำคัญของชาวจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น เป็นสิ่งจรรโลงใจแก่ผู้ชมผู้ฟัง เรียกได้ว่า เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สร้างสรรค์มาเพื่อความบันเทิงสนุกสนานแล้วยังสอดแทรกแง่คิด คติ

ธรรมสะท้อนให้เห็นมุมมองการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นของจังหวัดนครราชสีมา อย่างไรก็ตาม พบว่า เพลงโคราชได้รับความนิยมลดน้อยลง อีกทั้งเริ่มสูญหายไปจากวัฒนธรรมโคราช ขณะที่หมอลำเพลงก็มีจำนวนน้อยลงเนื่องจากวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมเปลี่ยนไประบบความสัมพันธ์ของผู้คนก็เปลี่ยนไปโอกาสที่จะแสดงเพลงโคราชน้อยลงโอกาสที่จะฝึกฝนทักษะพัฒนาและสืบทอดก็ลดลงแม้ในปัจจุบันการแสดงเพลงโคราชแบบดั้งเดิมนั้นยังมีการแสดงอยู่แต่ก็ไม่ได้รับความนิยมดังเช่นในอดีตจำนวนหมอลำเพลงและคณะที่ทำการแสดงก็ลดลงอย่างเห็นได้ชัดซึ่งภาพลักษณ์ของการแสดงเพลงโคราชแบบดั้งเดิมนั้น กลายเป็นสิ่งที่ล้าหลังไม่ทันสมัยบางคนนั้นไม่รู้จักด้วยซ้ำเพลงโคราช ถูกมองว่าเป็นการแสดงที่ใช้เพียงเพื่อแก้บนให้กับย่าโมเท่านั้นส่วนเพลงโคราชในแบบประยุกต์นั้น ถือได้ว่า ยังได้รับความนิยมอยู่เนื่องจากเป็นการแสดงที่หลากหลายทั้งดนตรีหมอลำและเพลงโคราช (เบญจพร เจ็กจันทิก, 2557)

ในการศึกษานี้ มุ่งศึกษาเพลงโคราช ข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้มี 2 กลุ่ม คือ 1) ข้อมูลมุขปาฐะได้จากการสัมภาษณ์ ครูเพลง หมอลำเพลง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมในช่วงมีการแสดงเพลงโคราช โดยเก็บข้อมูลจากพื้นที่จังหวัดนครราชสีมา 2) ข้อมูลลายลักษณ์จากหนังสือตำราเพลงโคราช และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยการวิจัยเชิงคุณภาพ แบบ Hermeneutic Design

เพลงโคราช : การถ่ายทอด

การถ่ายทอดความรู้ (knowledge transfer) เป็นขั้นตอนของการจัดการความรู้ หมายถึง การแบ่งปันความรู้ภายในองค์กรที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ

องค์ความรู้ของเพลงโคราช เป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในคน มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นองค์ความรู้ที่อธิบายได้ยากหรือในบางครั้งไม่สามารถอธิบายว่าเกิดความรู้เหล่านั้นได้อย่างไร ไม่มีแบบแผน โครงสร้างแน่ชัด มักเกิดขึ้นกับตัวบุคคล ผลของการถ่ายทอดขึ้นอยู่กับผู้ถ่ายทอดและผู้รับเป็นสำคัญ เป็นความรู้ที่ต้องได้รับการถ่ายทอดจากบุคคลอื่นหรือจากประสบการณ์ของผู้ถ่ายทอด ผู้เรียนหรือผู้รับการถ่ายทอด ต้องมาสร้างแบบแผนของตนเอง แต่ยังคงอยู่หรือใกล้เคียงจากผู้ถ่ายทอด

การถ่ายทอดความรู้เพลงโคราช จึงหมายถึง การถ่ายโอนความรู้จากผู้รู้ คือ ครูเพลง ไปยัง ศิษย์ เพื่อให้ความรู้เพลงโคราชยังคงอยู่ องค์ความรู้ของเพลงโคราชมีลักษณะเฉพาะทางด้านภาษา การถ่ายทอดเพลงโคราช ก็คือการถ่ายทอดองค์ความรู้เพลงโคราช ที่จะสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ประเพณี และวัฒนธรรมที่บ่งบอกถึงอัตลักษณ์ของชาวนครราชสีมา ได้ผ่านการสืบทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น

การถ่ายทอดเพลงโคราชในอดีต

การถ่ายทอดในสมัยก่อนมีทั้งการถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัวและบุคคลภายนอกที่มีความรัก ความสนใจในเพลงโคราช ส่วนใหญ่ผู้มีใจรักในกาที่จะเป็นหมอลำแล้ว มักไปฝากตัวเป็นศิษย์กับครูเพลงโดยตรง มีบางรายที่บิดามารดาหรือผู้ปกครอง ต้องการให้ลูกเป็นหมอลำก็นำไปฝากกับครูเพลง และบางรายที่ครูเพลง เห็นว่ามีแววจะเป็นหมอลำที่ดี ก็มักจะขอตัวไปอยู่ด้วย ครูจะดูหน่วยก้านของผู้ที่จะเป็นศิษย์ ดูกิริยาท่าทาง เสียงและปฏิภาณ การทดสอบเพื่อรับเป็นลูกศิษย์ อาจทำได้โดย ให้ร้องว่าเพลงก้อมให้ฟัง ถ้าเห็นว่ามีแวว พอจะเป็นหมอลำได้ ก็รับไว้ ก่อนจะหัด ต้องมีการยกครูก่อน อุปกรณ์ที่จะใช้คือ กรวย 6 กรวย (ลักษณะเป็นกรวยก้นแหลม) ดอกไม้ขาว 6 คู่ เทียน 6 เล่ม รูป 6 ดอก ผ้าขาว 1 ผืน ยาวประมาณ 4 ศอก และเงิน 6 บาท บางครูก็ 12 บาท

เมื่อรับไว้เป็นศิษย์แล้ว ผู้ที่จะหัดเพลง ก็จะพักอยู่ที่บ้านครู ช่วยครูทำงานในตอนกลางวัน ตอนกลางคืนจะต่อเพลงกับครู ซึ่งเป็นการต่อเพลงแบบปากต่อปาก ไม่มีการเขียนหรือจดไว้ เพราะคนในสมัยก่อน มีผู้รู้หนังสือน้อยหมอลำที่มีชื่อเสียงมากในยุคก่อน บางคนไม่รู้หนังสือ การต่อกลอนในลักษณะนี้จะต่อกันคืนละ 1 กลอนเท่านั้น ศิษย์จะต้องท่องจนขึ้นใจ และต้องทำให้ครูฟังในตอนเช้า ก่อนที่จะออกไปทำงานให้ครู ถ้าจำไม่ได้ก็จะต้องต่อกันใหม่ในคืนต่อไป จนกว่าจะจำได้ นอกจากจะต่อกลอนแล้ว ครูยังให้ฝึกการเอื้อนทำนอง และออกเสียงตัวกล้ำ "ร ล" อีกด้วย เมื่อ

รับไว้เป็นศิษย์แล้ว ผู้ที่จะหัดเพลง ก็จะไปพักอยู่ที่บ้านครู ช่วยครูทำงานในตอนกลางวัน ตอนกลางคืนจะต่อเพลงกับครู ซึ่งเป็นการต่อเพลงแบบปากต่อปาก ไม่มีการเขียนหรือจดไว้ เพราะคนในสมัยก่อน มีผู้รู้หนังสือน้อย หมอเพลงที่มีชื่อเสียงมากในยุคก่อน บางคนไม่รู้หนังสือ การต่อกลอนในลักษณะนี้จะต่อกัน คินละ 1 กลอนเท่านั้น ศิษย์จะต้องท่องจนขึ้นใจ และต้องทำให้ครูฟังในตอนเช้า ก่อนที่จะออกไปทำงานให้ครู ถ้าจำไม่ได้ก็ต้องต่อกันใหม่ในคืนต่อไป จนกว่าจะจำได้นอกจากจะต่อกลอนแล้ว ครูยังให้ฝึกการเอื้อนทำนอง และออกเสียงตัวกล่า "ร ล" อีกด้วย ศิษย์คนใดมีความจำดี มีปฏิภาณ ก็อาจจะใช้เวลาเรียนไม่นาน 1 - 2 ปี ก็ออกเล่นได้ แต่บางคนเรียนช้า อาจใช้เวลาถึง 10 ปี เนื้อหาที่เรียนนั้น ถ้าเป็นผู้หญิง จะเรียนเฉพาะกลอนเพลง ถ้าผู้ชายจะเรียนคาลาอาคมด้วย ในสมัยก่อนพวกผู้ชาย ก่อนที่จะออกแสดง จะต้องทำพิธีเข้ากรรมในโบสถ์ เป็นเวลา 7 วัน กินข้าววันละ 7 ปั้น วันแรกต้องทำน้ำมนต์ไว้ดื่ม และต้องกินพริกไทพั้นเม็ด เพราะเชื่อว่าจะทำให้ปัญญาดีว่าเพลงออกในระหว่างที่เข้ากรรม 7 วัน นี้ห้ามว่าเพลง เพราะทำให้กรรมแตก เรียกว่าถ้าใครกรรมแตก มักจะมีอันเป็นไป ผู้เข้ากรรม แต่ละคนจะมีไก่สีขาว เรียกว่าไก่ซี ไว้เลี้ยงทนาย ในระหว่างที่เข้ากรรม ไก่ของใครคิก เจ้าของไก่ มักจะเป็นหมอเพลงที่มีชื่อต่อไป ถ้าไก่ของใครหงอย เจ้าของมักจะไม่ประสบความสำเร็จ ในอาชีพหมอเพลง

จากการสัมภาษณ์การถ่ายทอดเพลงโคราชในสมัยก่อนมีทั้งการถ่ายทอดให้กับบุคคลในครอบครัวและบุคคลภายนอก ดังคำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

“...สมัยก่อน คือ ตั้งแต่ ปู่ ย่า อา มีความตั้งใจที่จะถ่ายทอดให้ลูก หลาน ที่สนใจ เท่านั้น...” (A10217)

“...อยากไปเรียน เพราะพี่ชายเป็นหมอเพลง แล้วมีเงินทองใช้ มีของฝากพ่อแม่ จึงขอพ่อแม่ไปเรียนเพลงโคราชกับปู่ (พ่อของพ่อ)...” (A10120)

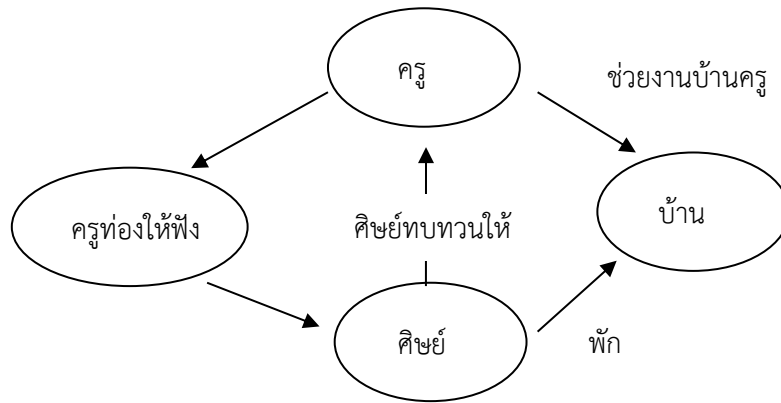
“...ตอนสมัยเป็นเด็ก พอถึงตอนตีสาม ตีสี่ของทุกวัน จะได้ยิน พี่ชาย พี่สาว ท่องกลอนกันทุกวัน มันรอกอยู่ในหู ซาบซึ้งในกลอนเพลง จนอยากไปเรียน...” (A21024)

“...ตกเย็น ก็ได้ยินเสียงท่องกลอนเพลง ดิกๆ ตีสยามตีสี่ ก็ได้ยินเสียงท่องกลอน จากศิษย์ที่มาเรียนกับพ่อแม่ที่เป็นครูเพลง มีความรู้สึกเพราะจับใจ...” (A62109)

“...ตอนเป็นเด็ก ด้วยความที่พ่อชอบเพลงโคราช มีงานที่ไหนก็พาไปฟังด้วย พ่อโตเรียบจบ ป.6 ได้พาไปฝากเรียนเพลงโคราชกับครูเทียน ถิ่นโคกสูง...” (A31418)

“...บ้านฉันเป็นหมอเพลงทุกคน พี่น้อง 7 คน เป็นหมด มีลูก 3 คนก็เป็นหมอเพลงเหมือนกัน แม้ว่า ตอนนี้จะมียางประจำ แต่ก็ว่าเพลงโคราชในบางครั้ง...” (A52014)

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พบว่า การถ่ายทอดเพลงโคราชในอดีต มีการถ่ายทอดให้ลูก หลาน เนื่องจากสมัยก่อนครอบครัวชนบทส่วนใหญ่ เป็นครอบครัวขนาดใหญ่ อาศัยอยู่ด้วยกัน เมื่อพ่อแม่เป็นครูเพลงก็จะมี การท่องกลอนกลางคืน ท่องทบทวนตอนเช้า เด็ก ๆ ก็จะได้ยินการท่องกลอนเพลงทุกวัน ส่วนใหญ่ลูกหลานที่มีพ่อแม่ เป็นครูเพลง ลูกหลานก็จะฝึกเรียนเพลงโคราชด้วยมีน้อยมากที่ไม่เป็น ส่วนหมอเพลงที่ไม่มีพ่อแม่หรือญาติผู้ใหญ่เป็นครู เพลง พ่อแม่หรือเจ้าตัวก็จะแสวงหาครูเพลงที่มีชื่อเสียง หรือครูเพลงที่ตนเองชื่นชอบ เพื่อเรียน เพื่อฝึกเพลงโคราช สมัยก่อนปี 2520 การไปเรียนเพลงโคราช จะพักอาศัยที่บ้านครูเพลง ช่วยทำงานบ้านสลับกับการฝึกท่องกลอนเพลง ไปด้วย (แสดงดังภาพที่ 1)

ภาพที่ 1 การถ่ายทอดเพลงโคราชในอดีต

2. การถ่ายทอดเพลงโคราชในปัจจุบัน

ปัจจุบันหมอลำเพลงที่สามารถว่าเพลงได้ ก็มีใช้ผู้ที่มีความสามารถในการแต่งกลอนเพลงเสมอไป ทั้งนี้เกิดจากการฝึกฝนและการฝึกหัดแบบครูพักลักจำ การฝึกโดยการท่องจำจากหนังสือ สภาพสังคมในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การสร้างครอบครัวเป็นลักษณะครอบครัวเดี่ยว พื้นที่ของที่อยู่อาศัยเพียงพอแค่คนอยู่อาศัยภายในครอบครัวเท่านั้น การสัญจรไปมาสะดวก สบาย ทำให้การเรียนรู้ฝึกเพลงโคราชในลักษณะเช่นเดียวกับในอดีตเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน การฝึกเพลงโคราชจึงต้องปรับไปตามสภาพปัจจุบัน จึงทำให้เกิดการถ่ายทอดผ่านกระบวนการเรียนการสอนทั้งนอกและในระบบการศึกษา (บุญสม สังข์สุข, สัมภาษณ์)

การสอนนอกระบบ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัวของศิษย์ ส่วนใหญ่จะเป็นศิษย์ที่มีความสนใจ ต่อเนื่องจากการฝึกหรืออบรมเรียนว่าเพลงโคราชตามที่หน่วยงานหรือสถาบันต่าง ๆ จัดอบรม และศิษย์ที่เคยได้ฟังการว่าเพลงของครูเพลงที่ตนสนใจรวมทั้งมีความชื่นชอบ สนใจในเพลงโคราช การเรียนนั้นยังยึดแบบขนบนิยมเดิมตามที่ได้เรียนจากครูสื ก่าปึง (ครูเพลงของหมอลำบุญสม ก่าปึงหรือบุญสม สังข์สุข) สถานที่เรียนอาจจะเป็นบ้านของครูเพลง บ้านศิษย์หรือเป็นสถานที่นัดหมายตามความเหมาะสม ในการเรียนจะใช้เวลาที่จำกัดทั้งครูเพลงและศิษย์ เริ่มตั้งแต่ขั้นแรก คือ การฝึกโอ้ครูเพลงจะให้ฝึกจนเกิดเสียงเพราะเสนาะหู การฝึกหายใจให้เข้ากับจังหวะการโอ้ เมื่อฝึกการโอ้(ระยะเวลาขึ้นอยู่กับความขยันของศิษย์) จนเป็นพอใจทั้งศิษย์และครู ก็จะฝึกในขั้นต่อไปคือการฝึกท่องกลอนเพลง ซึ่งครูเพลงจะเป็นคนแต่งเพลงให้ฝึก จากนั้นก็เป็นขั้นตอนการฝึกการปรบมือ การฝึกทำรำต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับช่วงจังหวะของกลอนเพลง เมื่อศิษย์ฝึกจนสามารถว่าเพลงครบทุกขั้นตอน เมื่อครูเพลงไปว่าเพลงที่ใด ก็จะให้ศิษย์ตามไปดูการแสดง บางครั้งก็ให้ร่วมแสดงด้วย ศิษย์จำนวนหลายคนประสบความสำเร็จ มีความสามารถในการเล่นเพลงโคราช จนสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ บางคนก็ทำเป็นอาชีพหลัก บางคนก็ว่าเพลงเป็นอาชีพเสริม

การสอนในระบบ เนื่องจากเมื่อครั้งที่ชุมชนหมอลำเพลงโคราชได้อพยพออกจากเกาะลอย(ประตูน้ำ) ได้ย้ายมารวมกลุ่มตั้งชุมชน ณ บริเวณใกล้เคียง ๆ กับโรงเรียนบึงพญาปราบ อำเภอเมืองนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา ลูกหลานของหมอลำเพลงหลายคนได้เข้าศึกษาต่อ ณ โรงเรียนแห่งนี้ นายบุญสม สังข์สุข นายกสุมาคมหมอลำเพลงโคราชได้ชักชวนเพื่อน ๆ หมอลำเพลงโคราชในสมาคมร่วมกันสละเวลา มาสอนให้กับนักเรียนโรงเรียนบึงพญาปราบ โดยการเรียนการสอนนั้นเริ่มตั้งแต่พื้นฐานเริ่มตั้งแต่การเรียนรู้แบบเพลงโคราช การเล่นสัมพันธ์ จังหวะการรำรำรา จนสามารถทำให้เด็กออกแสดงบนเวทีได้ ทำให้เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจในเพลงโคราช และหลายคนที่มีความสามารถในการว่าเพลงโคราชได้ ซึ่งจะเรียกว่า “หมอลำเพลงน้อย”

จากการสัมภาษณ์การถ่ายทอดเพลงโคราชในปัจจุบัน ดึงคำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูล ดังนี้

“...สมัยนี้ เด็กมาเรียน ก็จะไม่เอากลอนจากครูไปท่อง หรือบางคนเอาเครื่องบันทึกเสียงมาอัดเองครูที่ท่องให้ ฟัง เพื่อเทียบเสียง ว่าท่องได้เหมือนหรือใกล้เคียงครูรึยัง...” (A31624)

“...เด็กที่มาเรียนทุกวันนี้ เอากลอนไปท่อง จริง ๆ จัง ๆ หน่อยก็ขอยกครูเป็นศิษย์...” (A10725)

“...มาเรียนได้ทุกวัน ช่วงเช้า ๆ บ่าย ๆ อากาศร้อน เลิกเรียน กลับบ้าน...” (A41819)

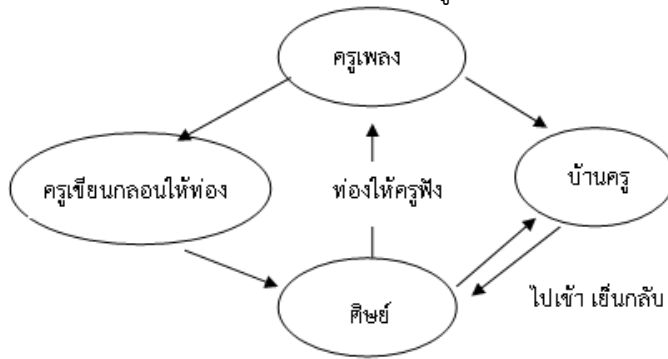
“...มาเรียนอาทิตย์หนึ่งก็เป็นแล้ว ถ้าขยันท่อง...” (A41823)

“...ลูกหลานรุ่นใหม่ๆก็ยังไม่มาเรียนเหมือนเดิม แต่ไม่เคร่งเหมือนก่อน...” (A52016)

“...สมัยนี้ไม่ได้พักบ้านครูแล้ว หนึ่ง ที่คับแคบ สอง การไปมาสะดวก...” (A10414)

“...ตอนนี้ หมดยุคสมัย ไม่มีการพักบ้านครูแล้ว มาเรียนเช้า เย็นกลับ...” (A41817)

จากการวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า การถ่ายทอดเพลงโคราชในปัจจุบัน ก็คือการท่องกลอนให้ ใกล้เคียงเสียงครูเพลงที่ตนเองชื่นชอบและไม่มีการพักอาศัยที่บ้านครูเพลงเหมือนในอดีต (แสดงดังภาพที่ 2)

ภาพที่ 2 การถ่ายทอดเพลงโคราชปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อมีหมอลำเพลงน้อยจำนวนมากขึ้น ทำให้สถานศึกษาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา สถานศึกษาของรัฐและเอกชน รวมทั้งหน่วยงานของรัฐอื่น ๆ ต่างก็ให้ความสนใจในการนำ เพลงโคราชมาถ่ายทอดในสถานศึกษาในลักษณะของหลักสูตรท้องถิ่นหรือการถ่ายทอดมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม สอดคล้องกับการสัมภาษณ์ดังนี้

“...ตอนนี้ ก็มีการไปสอนในโรงเรียน มหาวิทยาลัย ตามที่มีหนังสือแจ้งมา...” (A10526)

“...หน่วยงานอื่น อย่างเช่น กศน. ก็ให้ไปสอนกลุ่มผู้สูงอายุบ้าง...” (A12537)

“...โรงเรียนไหนที่ให้ไปสอน ก็จะเปิดสอนประจำ หมุนเวียนตามชั้น...” (A31629)

“...บางโรงเรียนสอนสัปดาห์ละ 3-4 วัน หมุนเวียนตามชั้น...” (A6)

“...สอนอนุบาล ก็จะเขียนบนกระดาน อ่านให้ท่องตาม...” (A31628)

จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่าการสอนในลักษณะนี้ คือการสอนแบบกลุ่ม คือกลุ่มในชั้นเรียน หรือ ห้อง อบรม ตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ศูนย์เรียนรู้ของ กศน. ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ การที่บางคนมีความสนใจหลังจากการ เรียนเป็นกลุ่มในชั้นเรียนหรือห้องอบรม ก็จะแสวงหาครูที่ตนเองชื่นชอบในเสียง แล้วไปเรียน ไปฝึก ศิษย์จำนวนมาก ประสบความสำเร็จ มีความสามารถในการเล่นเพลงโคราช จนสามารถนำไปประกอบอาชีพได้ บางคนก็ทำเป็นอาชีพ หลัก บางคนก็ว่าเพลงโคราชเป็นอาชีพเสริม ดังผลการสัมภาษณ์

“...มีมาเรียนที่บ้านบ้าง หลังจากที่ได้ไปสอนในโรงเรียน...” (A10719)

“...มีผู้ใหญ่หลายท่านมาเรียน เพราะอยากฝึกเป็นอาชีพก็มี...”(A10719)

“...มีมาเรียนส่วนตัวจับกลุ่มมา 3-4 คนมาเรียนเสาร์อาทิตย์ที่บ้าน...”(A31630)

“...มาเรียนที่บ้านเสาร์ อาทิตย์ เขาบอกต่อกันมา...”(A41822)

ครูเพลงในจังหวัดนครราชสีมา ที่ได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรถ่ายทอดเพลงโคราชให้แก่สถานศึกษาหน่วยงาน ไม่ได้ขาดและยังคงอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ ครูบุญสม สังข์สุข ครูสุทธิ หนองไผ่ ครูกำปั่น บ้านแท่น ครูไพบุลย์ ดอนยาว ครูสมบัติ ดอนยาว ครูนิม หนองไผ่ ครูชูกิ่ง หนองตอ ครูเพลงเสริม โคนเตาเหล็ก ครูเพลงสว่าง ดอนผวา ครูเพลงสุนทรน้อย หล้าคา ครูแสง ตาจั่น (ครูเพลงที่เป็นหมอลำเพลงสามารถแต่งกลอนเพลงได้) แต่ก็ยังมีหมอลำเพลงบางคนที่ได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรในการสอนการว่าเพลง การฝึกร้อง การฝึกทำรำด้วย

องค์ความรู้เพลงโคราช

เพลงโคราช เป็นการแสดงพื้นบ้านของจังหวัดนครราชสีมาที่มีอัตลักษณ์โดดเด่นในด้านการใช้ภาษา การแต่งกาย การว่าเพลงโคราชที่ไม่มีดนตรีประกอบ มีองค์ความรู้ที่นำศึกษา ดังนี้

1. หมอลำเพลง

การแสดงเพลงโคราช จะใช้คำว่า การเล่นเพลงโคราช และเรียกผู้ที่เล่นเพลงโคราชว่า “หมอลำเพลง” หมอลำเพลงจะมีทั้งหมอลำฝ่ายชายและหมอลำฝ่ายหญิง ผู้ที่จะเป็นหมอลำเพลงโคราชจะต้องได้รับการฝึกฝนจากครูเพลง ครูเพลงจะพิจารณาจากน้ำเสียง บุคลิกลักษณะ และปฏิภาณ หากครูเพลงเห็นว่าจะมีแววเป็นหมอลำเพลงได้ก็จะให้ฝากตัวเป็นศิษย์ ก่อนจะหัดว่าเพลง จะต้องยกครู (บูชาครู) ผู้เป็นศิษย์จะกล่าวคำบูชาครูเพื่อความเป็นสิริมงคล นอกจากนี้ในสมัยก่อน ศิษย์จะต้องเข้ากรรม 7 วัน แต่ในปัจจุบันไม่มีการเข้ากรรมแล้ว การเข้ากรรม 7 วันนี้ ศิษย์จะอยู่ในพื้นที่ที่ล้อมรอบด้วยสายสิญจน์มีลักษณะเป็นวง ศิษย์จะต้องกินยาต้ม กินข้าวเสก อาบน้ำมนต์ ช่วงเข้ากรรมห้ามว่าเพลง เชื่อว่าในช่วงเข้ากรรม หากว่าเพลง กรรมจะแตก จะเป็นบ้า เมื่อออกกรรมแล้ว ครูจะปรุงเครื่องทรงปัญญา ครูจะเสกให้ศิษย์กินเพื่อให้เกิดปัญญา

2. การแต่งกาย

การแต่งกายของหมอลำเพลงโคราช มีลักษณะเฉพาะในการแสดงเพลงโคราช โดยหมอลำชายนิยมนุ่งผ้าโจงกระเบน ผ้าไหมหางกระรอก หรือบางครั้งอาจใช้ผ้าม่วง สวมเสื้อคอกลม แขนสั้น ไม่จำกัดสี มีผ้าขาวม้าเคียนพุง เครื่องประดับไม่จำกัดแต่นิยมแขนพระเครื่อง ทางด้านหมอลำหญิงนิยมนุ่งผ้าโจงกระเบนเหมือนหมอลำชาย สวมเสื้อรัดรูปไม่มีปก หรือที่เรียกว่า “เสื้อคอกระโจม” หรือ “เสื้ออึเปะ” แขนสั้น คาดเข็มขัดหรือไม่ก็ได้ เครื่องประดับนิยมสวมใส่เครื่องทอง บางคนอาจใช้พลูจีบทัดที่หู หรือตัดผมทรงดอกกระพุ่ม แต่ปัจจุบัน หมอลำชายใช้เสื้อคอกลมหรือคอฮาวาย แขนสั้น มีลวดลายและสีใดก็ได้ มีผ้าขาวม้าคาดพุง ส่วนหมอลำหญิงสวมเสื้อเข้ารูปพอดีตัว ไม่มีปก แขนสั้น จะมีลวดลายหรือสีใดก็ได้

3. บทร้องเพลงโคราช (ภาษา)

การใช้ภาษาในเพลงโคราช ภาษาโคราชเป็นภาษาที่ผสมผสานระหว่างภาษาไทยกลาง ภาษาอีสาน ภาษาเขมร มีคำศัพท์ สำเนียง สำนวนเฉพาะถิ่น ดังนี้ สำเนียงโคราชที่ออกเสียงไปทางภาษาภาคกลาง แต่ออกเสียงตามวรรณยุกต์แตกต่างกัน เช่น

1) อักษรต่ำ คำเป็นและคำตาย ในภาษาภาคกลาง ออกเสียงตรี แต่ภาษาโคราชออกเสียงโท เช่น ฟ้า ม้า รู้ (ภาษาภาคกลาง) ฟ่า ม่า ู้ (ภาษาโคราช) เป็นต้น

2) อักษรกลาง คำตายในภาษาภาคกลางจะออกเสียงเอก แต่ภาษาโคราชออกเสียงตรี เช่น ติด จิต แบะ (ภาษาภาคกลาง) ตี้ด จี้ต แบ๊ะ (ภาษาโคราช) เป็นต้น

อักษรกลาง คำเป็นและคำตายในภาษาภาคกลาง จะออกเสียงสามัญ แต่ภาษาโคราชจะออกเสียงจัตวา เช่น กิน เจอ จน (ภาษาภาคกลาง) กิน เจ้อ จน (ภาษาโคราช) เป็นต้น

3) อักษรสูง คำเป็นภาษาภาคกลางจะออกเสียงโท แต่ภาษาโคราชออกเสียงเอก เช่น ชี้ ข้าว เสื่อ (ภาษาภาคกลาง) ชี เข่า เสื่อ (ภาษาโคราช) เป็นต้น

สำนวนภาษาโคราช สำนวนเป็นคำพูดที่กลั่นกรองขึ้นมา เพื่อความสละสลวยของภาษา มีความคมคายและซับซ้อนกว่าคำพูดธรรมดา สำนวนภาษาโคราช มีลักษณะเฉพาะตัว คือ ส่วนใหญ่มักมีเสียงสัมผัส คล้องจองกัน อันแสดงถึงความเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้เองที่ทำให้เพลงโคราชมีบทเพลงเฉพาะถิ่น คือ เพลงก๋อ่ม เพลงโคราช เป็นต้น สำนวนภาษาโคราชมีความผูกพันกับวิถีชีวิต ตลอดจนสะท้อนให้เห็นค่านิยม จริยธรรม ความเชื่อ ประเพณี และทัศนคติของคนโคราช มีคุณค่าทางวัฒนธรรมทั้งด้านรูปธรรม คือ แสดงภาพการดำเนินชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย และด้านนามธรรมคือ การอบรมสั่งสอน ตัวอย่างสำนวนโคราช เช่น

1) กลุ่มคำสำนวนที่มีเสียงสัมผัส เช่น

กินน่ำร่อนนอนไฟ	หมายถึง	การอยู่ไฟของหญิงแม่ลูกอ่อน
แก๊ะหัวเลาเกาหัวหญ้า	หมายถึง	หมดหนทางที่จะดำเนินต่อไป
ตัวสั้นบั้นงอ	หมายถึง	อาการอยากได้อย่างเต็มที่

2) กลุ่มคำสำนวนที่ไม่มีเสียงสัมผัส เช่น

ตื่นสั้นมือยาว	หมายถึง	เป็นคนไวใจไม่ได้
ตัดให้หมาชะงัก	หมายถึง	หลอกให้ดีใจแล้วไม่ได้ดังหวัง

3) กลุ่มคำให้พร เป็นกลุ่มคำที่กล่าวออกมาจากความรู้สึกที่จริงใจ ทำให้ผู้รับพรมีความสุข อิ่มเอิบใจ เช่น “ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขสนุกสนานสบายความเจ็บอย่าได้ความไข้อย่ามี ของชั่วอย่าให้เห็น ของเหม็นอย่าให้พบให้อยู่ที่กินดี นึกอย่างไรขอให้ได้อย่างปรารถนา” คำแปล “ขอให้อยู่เย็นเป็นสุขสนุกสนานสบาย ความเจ็บอย่าได้ ความไข้อย่ามี ของชั่วอย่าให้เห็น ของเหม็นอย่าให้พบ ให้อยู่ที่กินดี นึกอย่างไรขอให้ได้อย่างปรารถนา นะ”

4) กลุ่มคำเรียกขวัญ เป็นกลุ่มคำสำนวนที่คนเฒ่าคนแก่ใช้เรียกขวัญให้ลูกหลานที่ป่วยไข้ หรือคนที่จากบ้านไปนาน แล้วกลับมาอย่างปลอดภัย เพื่อเป็นกำลังใจแก่บุคคลนั้น เช่น

ขวัญอินาง(ไอนาย) เอย	มากู
ให้มาเข้าโครอย่าได้หลาบ	ให้มาเข้าคราบอย่าได้ถอย
ให้มาอยู่เรือนพ่อเรือนแม่	ให้มาอยู่ซุมพี่ซุมน้อง
ขวัญน้องจิไปให้น้องชั้วไว	ขวัญน้องจิไปให้พี่ชั้วไว

ภาษาโคราช มีลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ มักจะใช้คำขยาย เพื่อให้เห็นภาพพจน์ที่ชัดเจน สามารถสื่อความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น คำ แทนที่จะพูดว่า สีดำเฉยๆ ก็ใช้คำขยายเพิ่มเติมเข้ามาว่า สีดำปี้ (คือ ดำมาก) ดำคุ่มมม (คือ สีดำที่มองเห็นสลัว ๆ ปรากฏในความมืด) หรือสีเหลืองก็ใช้เป็น สีเหลืองอ้อย หรือ เหลืองเต้อ นอกจากนี้มีคำอื่น ๆ อีกมากมาย ล้วนแต่เป็นประโยชน์ในด้านเน้นความหมาย เช่น น้ำไหล ใช้ว่า น้ำไหลลั่ง ๆ ลอยใช้ว่า ลอยเวิ่น (ลอยด้วยอาการอันสง่า) ตั้ง ใช้ว่า ตั้งต่องหม่อง เป็นต้น

4. ทำรำ

ทำรำ เป็นลีลาท่วงท่าที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของเพลงโคราช ซึ่งทำรำที่นำมาใช้นั้นจะมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ทำรำช้า และ ทำรำเร็ว โดยทำรำแต่ละท่าจะมีชื่อเรียกและการนำมาใช้นั้นจะต้องเป็นไปตามการสื่อความหมายของทำรำนั้น ๆ ซึ่งทำรำพื้นฐานของการแสดงเพลงโคราชเป็นทำรำเฉพาะ และเป็นทำรำพื้นฐานของทำรำอื่น ๆ ด้วย

ประกอบด้วย ทำรำในการเล่นเพลงโคราช ตามที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา (เราหา อินทรกำแหง, 2559) ได้รวบรวมไว้ มีดังนี้

1) ทำเตรียม ได้แก่ ทำยืนโอ้ หรือ ทำเริ่มต้นประกอบการว่าเพลงเพื่อฟังระดับเสียง การเทียบเสียงของตนเอง นอกจากนี้ทำโอ้ ยังเป็นทำสำหรับฝึกลูกคอ ด้วยวิธีการสูดลมหายใจให้เต็มปอด แล้วค่อยปล่อยตามเสียง คำว่า “โอ้ โอ้” ทีละน้อย ทำเช่นนี้บ่อย ๆ หรือพยายามฮัมคำว่า “โอ้ โอ้” บางครั้งคนส่วนใหญ่จะเรียกว่า “ทำป่องหู” ตามลักษณะกิริยาที่พบเห็นด้วยการทำมืออยู่ในลักษณะการป่องหู “ทำโอ้” นี้ยังช่วยทำให้เกิดสมาธิในการว่าเพลง ซึ่งจะใช้เพียงท่อนขึ้นของเพลงเท่านั้น ส่วนใหญ่จะใช้กับการขึ้นเพลงในกลอนแรกและไม่นิยมหรือไม่ใช้ทำรำประกอบการเดินเพลง โดยผู้ว่าเพลงจะยืนอยู่กับที่ ฉะนั้นฝ่ายไหน “โอ้” อีกฝ่ายก็จะยืนรอ หรือใช้เสียง ชัย ยะ ชะ ชี ชัย ประสานให้ เมื่อเข้าท่อนเดินกลอน ก็จะใช้มือรำในท่าต่าง ๆ ตามปกติ ทั้งนี้ การใช้ “ทำโอ้” ในการเข้าคู่ เมื่อจบท่อนขึ้นก่อนเดินกลอน ส่วนใหญ่ฝ่ายหญิงจะหันตัวมาทางซ้าย เพื่อให้ฝ่ายชายเข้ามาซ้อนด้านหลัง และใช้ทำรำอื่น ๆ ตามกลอนเพลงปกติ โดยส่วนใหญ่จะใช้ทำข้างเทียมแม่เป็นทำรำเบื้องต้น

2) ทำรอ ทำย่อง ทำล่อ หรือ ทำอย่างสามชุก เป็นลักษณะการใช้ทำรำเพื่อรอเข้าจังหวะท่อนเดินกลอนหรือใช้รำหลังจากตบมือกลางท่อนไปจนจบกลอนเพลงเช่นเดียวกัน โดยส่วนใหญ่ทำรำนี้ทั้งชายและหญิงจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ฝ่ายชายนิยมเรียกว่า ทำรำรอ เพราะรำรอขณะที่ฝ่ายหญิงเดินกลอนหรือ ร่ายย่อง รำล่อ ตามกิริยาท่าทางการก้าวแบบย่องเข้าหาฝ่ายหญิง หรือการทำท่าหลอกล่อฝ่ายหญิง ในบางครั้งอาจเรียกว่า ทำอย่างสามชุก ซึ่งเรียกตามลักษณะการก้าวทำร่วมกับอารมณ์ของทำรำที่แสดงออกด้วยความซึ้งซึ้ง ดุดัน ทะมัดทะแมง เท่านั้น เช่น เมื่อใช้ทำรำในกลอนเพลงรบ หรือกลอนเพลงที่มีเนื้อหาต่อสู้ ได้ต่อกัน เป็นต้น ส่วนฝ่ายหญิงนิยมเรียกว่า ทำรอหรือทำล่อ ลักษณะการรำเข้าคู่เช่นนี้ ผู้รำจะขยับเท้าไปด้านหลังซ้ายหรือขวาตามถนัดของแต่ละคน ทั้งนี้ฝ่ายหญิงต้องดูการรำของฝ่ายชาย โดยเมื่อฝ่ายชายรำเข้าข้างหน้า ฝ่ายหญิงก็จะรำถอยหลัง ถ้าฝ่ายชายรำเข้าข้างหลังฝ่ายหญิงก็จะเดินหน้า การก้าวเดินในแต่ละครั้งจะย่อยัด 1 ครั้ง พร้อมกับยกมือรำขึ้นลงสลับกันไป โดยเคลื่อนที่ตามกันและทำทำรำเช่นนี้จนถึงท่อนเดินกลอนแล้วค่อยช้าลงในท่อนตบมือกลางกลอน จากนั้นจึงรำช้าลงรอไปจนจบกลอนเพลง

3) ทำข้างเทียมแม่ เป็นลักษณะการใช้ทำรำประกอบการแสดง ขณะที่ฝ่ายหญิง ว่าท่อนขึ้นกลอน ท่อนเข้ากลอน ท่อนเดินกลอน หรือใช้รำหลังจากตบมือกลางกลอนไปจนจบกลอนเพลง ซึ่งเป็นทำรำพื้นฐานใช้รำประกอบกับเพลงจังหวะช้าและใช้แค่ช่วงเดินกลอนของกลอนเพลงเท่านั้น การรำเข้าคู่ขณะทำการแสดง ฝ่ายชายจะเดินมาอยู่ด้านหลังของฝ่ายหญิง โดยใช้เท้าหลังก้าวขึ้นประมาณครึ่งก้าว แล้วนำเท้าอีกข้างตามมาชิดแล้วย่อยัด 1 ครั้ง ทั้งนี้ให้สังเกตที่ฝ่ายหญิงยกแขนข้างไหนให้ชายยกแขนข้างเดียวกันโดยให้ปลายนิ้วจรดกัน ทำทำรำเช่นเดียวกันจนถึงท่อนเดินกลอนเพลง แล้วจึงก้าวเดินขึ้นสามก้าวถอยหลังสองก้าว ฝ่ายชายจะควงมาอยู่ด้านหน้าฝ่ายหญิง ทั้งนี้เมื่อก้าวย่อ - ยัด - ยกแขน เดินหน้าแล้วถอยหลังพร้อม ๆ กัน จะดูสวยงามยิ่งขึ้น

4) ทำปลาไหลพันพวง เป็นทำรำประกอบการแสดงที่ใช้สื่อความหมายในด้านความรักใคร่ ซึ่งส่วนใหญ่จะใช้ขณะที่ฝ่ายหญิงว่ากลอนหรือระบำเพลง ในจังหวะเพลงเดินกลอนที่มีทำนองช้า ๆ เมื่อขึ้นกลอน ฝ่ายหญิงจะหันหน้าหาฝ่ายชาย พอเข้าท่อนเดินกลอน ฝ่ายหญิงจะหันตัวเข้าหา ฝ่ายชายจะรีบก้าวเข้ามาซ้อนด้านหลัง และแขนจะอยู่ในตำแหน่งเดียวกับฝ่ายหญิง โดยฝ่ายชายจะสอดมือเข้าใต้ข้อมือฝ่ายหญิง ในลักษณะเกี่ยวพันกัน

5) ทำจก หรือ ทำจิก เป็นทำรำ ที่เรียกตามกิริยาท่าทางของมือ การออกกำเนียงในภาษาโคราช ออกเสียง “จก” เป็น ”จิก” ซึ่งเป็นทำรำประกอบการแสดงที่ใช้สื่อความหมาย เกี่ยวพาราสิระหว่างฝ่ายชายและฝ่ายหญิง โดยส่วนใหญ่จะใช้กับเพลงเร็ว เช่น เพลงรบ เพลงตลก สนุกสนาน เป็นการรำที่ฝ่ายหญิงต้องใช้ไหวพริบในการหลบหลีก เพราะฝ่ายชายจะเป็นผู้รำรุกเข้าหา ทำให้คนดูมีความตื่นเต้น สนุกสนานในการชม ลักษณะของท่าทางการรำนั้น ฝ่ายชายจะพยายามใช้มือทำท่าทางในลักษณะงุ่มเพื่อทิ่มลงหรือเพื่อจับถูกเนื้อต้องตัวของฝ่ายหญิง ดังนั้นฝ่ายหญิงจึงต้อง

พยายามปกป้องมือของฝ่ายชายออกให้พ้นตัว ทั้งนี้ ท่าจก จึงประกอบไปด้วย ท่าจกบน ท่าจกล่าง และจกหลัง การรูก และการหลบหลีกจะเดินเป็นลักษณะเป็นวง โดยฝ่ายชายจะเดินอ้อมฝ่ายหญิง ทำท่ารำนั่นจนจบกระทุ้

6) ท่าประจัญบาน เป็นท่ารำที่ใช้กับเพลงเปรียบ เพลงรบ หรือ ประชัน หรือใช้สื่อความหมายของกลอน เพลงในลักษณะการเปรียบเทียบว่าใครเก่งกว่ากัน การโต้ตอบกันและกัน การใช้ฝีปาก ใช้สายตาในการเยาะเย้ย เป็นท่ารำที่ใช้ในเพลงที่มีจังหวะเร็ว ลักษณะของการรำเข้าคู่ นั้น ฝ่ายชายจะเป็นฝ่ายรำรุกเข้าหา ฝ่ายหญิงก้าวร่าถอยหลบหลีก ฝ่ายมือของฝ่ายหญิงและฝ่ายชายจะปะทะกัน โดยฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ผลัดออก และเดินถอยวนเป็นวงจนจบก่อนเดินกลอน หรือกระทุ้เพลง ทั้งนี้ให้เท่าที่ก้าวมาด้านหน้าตรงกับแขนที่ยกขึ้นด้านบนและเท้าหลังจะตรงกับแขนที่เหยียดลงด้านข้าง ลำตัว

7) ท่าปักหลัก เป็นท่ารำที่มีลักษณะท่าทางเช่นเดียวกันกับท่ารำล่อหรือรำรอ เพียงแต่ฝ่ายชายจะไม่มี การเดินรุกเข้าหาฝ่ายหญิง และไม่ใช้กับจังหวะเพลงเร็ว ท่ารำนี้อำนาจในช่วงก่อนเพลงจะจบของทุกเพลง หรือหลังจากตบมือ กลอนกลอนไปจนจบกลอนเพลง เพราะเนื่องจากการเดินกลอนจะมีจังหวะช้าลง ดังนั้นผู้แสดงจะใช้ท่าปักหลักในทุกท้าย กลอนเพลง ส่วนใหญ่จะเดินเคลื่อนย้ายสลับที่เล็กน้อย ในบางคู่อาจจะยืนร่าอยู่กับที่ ขยับตัวเพียงซ้ายขวาตามจังหวะ เท่านั้น

5) ลำดับในการเล่นเพลงโคราช

การเล่นเพลงโคราช มีลักษณะที่โดดเด่น นอกจากการใช้ภาษาโคราชแล้ว ก็คือ การเล่นเพลงโคราชมีการ จัดลำดับของเพลง ซึ่งจะแบ่งเป็นเนื้อหาสาระต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์กันเป็นเรื่องราว เป็นลำดับเรื่องราวให้เหมาะสม กับสถานการณ์ ลักษณะของงานของเจ้าภาพ การเล่นเพลงโคราชมียุคการเล่นเพลง ดังนี้

1) เพลงประกาศ แนะนำตัว เพลงเกริ่น เมื่อหมอล่องฟ้ายหญิงขึ้นสู่โรงเพลงแล้ว จะต้องมีการแนะนำตัว ว่า ชื่ออะไร บ้านอยู่ที่ไหน และมีการฝากตัวกับผู้ชม เมื่อหมอล่องฟ้ายหญิงแนะนำตัวแล้วหมอล่องฟ้ายชายก็จะแนะนำตัว ด้วยเช่นกัน

2) เพลงเชิญร้องเพื่อเริ่มต้นการแสดง โดยหมอล่องฟ้ายชายจะเป็นผู้ร้องเพลงเชิญ เพลงเชิญจะมีเนื้อหา เกี่ยวกับเชิญหมอล่องฟ้ายหญิงให้ขึ้นสู่โรงเพลงเพื่อทำการแสดง และอาจจะมีการร้องหยอกเย้าหรือ เสียดสี พอประมาณ เพื่อกระตุ้นหรือเร่งให้หมอล่องฟ้ายหญิงขึ้นมาทำการแสดง

3) เพลงตัดเชิญ หมอล่องฟ้ายหญิงจะเป็นผู้เริ่มถามก่อน เชิญมาทำไม มีธุระไร

4) เพลงทักทาย หมอล่องฟ้ายชาย ตอบว่าเชิญมาว่าเพลงงานอะไร ของใครและทักทายฝ่ายหญิงว่าชื่ออะไร บ้านอยู่ที่ไหน มีอาชีพอะไร

5) เพลงขอภัย เมื่อมีการร้องโต้ตอบกันแล้ว หมอล่องฟ้ายชายก็จะร้องเพลงขอภัยเพื่อเป็นการขอภัยในการร้อง ที่อาจจะล่วงเกิน หรือใช้คำพูดที่ไม่เหมาะสม เพื่อขอให้หมอล่องฟ้ายตรงข้ามให้อภัยเนื่องจากเป็นเพียงการแสดง

6) เพลงไหว้ครูหมอล่องฟ้ายชายและฝ่ายหญิง จะต้องร้องเพลงไหว้ครู แต่ไม่ใช่เป็นการไหว้ครูแบบที่ กระทำก่อนขึ้นทำการแสดง การร้องเพลงไหว้ครูในระหว่างการแสดงนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการบอกกล่าวต่อครูผู้ ถ่ายทอดเพลงให้ ขอให้ครูได้ช่วยให้ตนเองได้รับชัยชนะ หรือในบางครั้งอาจเป็นการร้องเพื่อสักการะตาปู่เจ้าบ้าน ท้าว สุรนารี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่นั้น ๆ

7) เพลงปรึกษาเมื่อร้องเพลงไหว้ครูเสร็จ หมอล่องฟ้ายชายก็จะร้องเพลงในลักษณะปรึกษาหารือกันว่า จะร้องเพลง ในเรื่องอะไร เช่น เรื่องการทำมาหากิน การกล่าวถึงสถานการณ์ข่าวต่าง ๆ

8) เพลงเฉพาะกิจเกี่ยวกับงานของเจ้าภาพ การเล่นเพลงโคราชมักจะมีขึ้นในงานต่าง ๆ หมอล่องฟ้ายชายก็จะร้อง เพลงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานที่ตนมาแสดง เช่น งานทำบุญงานบวช งานกฐิน งานผ้าป่า งานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งาน ทำบุญงานศพ งานทำบุญร้อยวัน การแก้บน ฯ

คนที่ไม่รู้จักการแสดงเพลงโคราชแบบดั้งเดิม ก็จะซึมซับในรูปแบบที่สมัยนั้น ๆ เมื่อมีการถ่ายทอดให้ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ ไป ก็จะเป็นรูปแบบที่ผิดเพี้ยนตามแบบที่สมัยนั้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ กาญจนา แก้วเทพ (2549, หน้า 81) ได้กล่าวถึงต้นเหตุหลักสำคัญที่ทำให้สื่อพื้นบ้านเพลงโคราชเสื่อมสลายว่าเกิดจากปริมาณผู้รับสารที่ลดน้อยลง โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ที่ไม่ค่อยสนใจสื่อพื้นบ้านเพลงโคราช เมื่อท้องถิ่นโคราชได้รับผลกระทบจากวัฒนธรรมตะวันตกที่เข้ามาตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ทำให้ผู้ฟังมีทางเลือกในการรับฟังมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการปรับตัวเข้าสู่ยุคเพลงโคราชประยุกต์หรือเพลงโคราชซึ่ง มีการนำเครื่องดนตรีสากลมาสร้างจังหวะและมีการปรับเนื้อหา รวมทั้งฉันทลักษณ์ให้ทันสมัย สอดคล้องกับทำนองสากล มีการพัฒนาลีลาการร้อง การแต่งกาย ตลอดจนท่าร่าของหมอลำเพลงให้ทันสมัย (ทิพย์พุด ฤกษ์สุนทร, 2552, หน้า 183) แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ละทิ้งสิ่งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งถือเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นของโคราชกับวัฒนธรรมตะวันตก การดำรงอยู่ของเพลงโคราช ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่สมัยท้าวสุรนารีจวบจนถึงปัจจุบัน เพลงโคราชผ่านการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมอย่างต่อเนื่อง หลายปัจจัยหลายทำให้เพลงโคราชมีการเปลี่ยนแปลง โดยมีทั้งส่วนที่สูญหายไป ส่วนที่ยังดำรงอยู่และส่วนที่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของหนึ่งฤทัย ขอมผลกลาง (2554) ที่ได้ศึกษาวิถีเพลงโคราช: มิติและพลวัตของการเปลี่ยนแปลง พบว่า มิติที่ยังอยู่ต่อเนื่อง มิติที่เกิดความเปลี่ยนแปลงคือ ขนบของการแสดง ภาษาที่ใช้รวมทั้งสถานภาพของหมอลำเพลงโคราช มิติที่ยังดำรงอยู่คือ สุนทรียะของบทเพลง การไหว้ครู และการแต่งกาย ขนบของการแสดงไม่มีมิติใดที่สูญหายไป เพียงแต่มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบไปบ้างเพื่อความอยู่รอดของเพลงโคราช สะท้อนให้เห็นความสามารถในการปรับตัวของเพลงโคราชเพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไป เพื่อการดำรงอยู่และสืบอดของศิลปวัฒนธรรมเก่าแก่ของจังหวัดนครราชสีมาหรือเมืองโคราชสืบไป

ข้อเสนอแนะ

เพลงโคราช เป็นวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ จึงควรส่งเสริมให้มีการสืบทอดเพลงโคราชแก่เยาวชนรุ่นใหม่ ควรส่งเสริมการศึกษาเพลงโคราชในหลักสูตรของโรงเรียนต่าง ๆ ในจังหวัดนครราชสีมา

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2549). *ศาสตร์แห่งสื่อและวัฒนธรรมศึกษา*. กรุงเทพฯ: เอดิชั่นเพรสโปรดักส์.
- ทิพย์พุด ฤกษ์สุนทร. (2552). *การวิเคราะห์ปรับตัวของสื่อพื้นบ้าน : ศึกษากรณีเพลงโคราช จังหวัดนครราชสีมา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาสื่อมวลชน, คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- บุญสม สังข์สุข และสมาคมเพลงโคราช. *นายกสมาคมเพลงโคราช คณะกรรมการบริหาร สมาชิกสมาคมเพลงโคราช*. สัมภาษณ์ 13 กรกฎาคม 2562
- เบญจพร แจกจันทิก. (2557). *แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาการแสดงเพลงโคราชแบบดั้งเดิมของจังหวัดนครราชสีมา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เพชร สุวรรณภาพชน์. (2553). *การจัดการความรู้ในการฟื้นเพลงของหมอลำเพลงและผลกระทบที่มีต่อวัฒนธรรมเพลงโคราชแบบดั้งเดิม*. งานวิจัยกรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม.

เรขา อินทรกำแหง. (2559). ความเปลี่ยนแปลงที่ส่งอิทธิพลต่ออัตลักษณ์การแสดงเพลงโคราช.

วารสารศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 20(1), 57-67.

เรขา อินทรกำแหง. (2559). เอกสารประกอบหลักสูตรการเรียนรู้ทำรำพื้นฐานเพลงโคราช ฉบับปรับปรุง.

สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

_____. (2560). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อกำหนดมาตรฐานทำรำพื้นฐานและสร้างสรรค์

กลอนเพลงทำรำพื้นฐานสำหรับเพลงโคราช. วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, 13(1), 173-197.

หนึ่งฤทัย ขอมผลกลาง. (2554). วิถีเพลงโคราช: มิติและพลวัตรของความเปลี่ยนแปลง. สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศ

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

เอนก นาวิกมูล. (2552). เพลงนอกคตวรรษ (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: มติชน